

Міністерство освіти і науки України
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

*До 215-річчя Національного
юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

І. О. Зінченко, О. О. Володіна

**КВАЛІФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВOPOPУШЕНЬ
ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ**

Навчальний посібник

За загальною редакцією
доктора юридичних наук,
професора, академіка НАПрН України
М. І. Панова

Харків
«Право»
2019

УДК 343.6(477)(075)

3-63

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол №2 від 20 вересня 2019 р.)*

Рецензенти:

В. К. Грищук – доктор юридичних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, Заслужений юрист України, член-кореспондент Національної академії правових наук України;

Г. М. Анісімов – кандидат юридичних наук, доцент, Заслужений юрист України, суддя Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду

Автори:

І. О. Зінченко, канд. юрид. наук, доцент – розд. 1;

О. О. Володіна, канд. юрид. наук, доцент – розд. 2

Зінченко І. О.

3-63 Кваліфікація кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи : навч. посіб. / І. О. Зінченко, О. О. Володіна ; за заг. ред. М. І. Панова. – Харків : Право, 2019. – 248 с.

ISBN 978-966-937-799-9

У навчальному посібнику здійснено детальний юридичний аналіз кримінально-правових норм, що містяться у розділі II Особливої частини Кримінального кодексу України, із урахуванням останніх змін, внесених до цього кодексу Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» №2617-VIII від 22 листопада 2018 р., які набувають чинності з 1 січня 2020 р. Всебічно розглянуто проблеми кваліфікації злочинів проти життя та здоров'я особи, особливості розмежування їх із суміжними складами кримінальних правопорушень та відмежування від діянь, що не є кримінально караними. Наводяться та аналізуються матеріали вітчизняної судової практики. В окремому підрозділі посібника аналізуються питання кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти життя у рішеннях Європейського суду з прав людини.

Рекомендовано для суддів, працівників прокуратури, юстиції, органів внутрішніх справ, науковців, викладачів, аспірантів та студентів юридичних закладів вищої освіти, та для всіх, хто цікавиться питаннями кримінального права та практики його застосування.

УДК 343.6(477)(075)

ISBN 978-966-937-799-9

© Зінченко І. О., Володіна О. О., 2019

© Видавництво «Право», 2019

Вступ

Охорона прав і свобод людини і громадянина є пріоритетним завданням будь-якої сучасної держави. Вона ґрунтується на визнаних міжнародною спільнотою документах, таких як Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародні пакти «Про громадянські і політичні права», «Про економічні, соціальні і культурні права» 1966 р., Декларація прав дитини 1989 р., Хартія Європейського Союзу про основні права 2000 р. та багатьох інших. Кожна країна, яка взяла на себе обов'язок виконувати міжнародні конвенції з прав людини, повинна керуватися їхніми принципами і нормами у своєму внутрішньому законодавстві, створювати умови для здійснення і захисту прав і свобод кожної людини.

Міжнародні стандарти в галузі прав людини знайшли своє втілення і в Конституції України 1996 р. Вперше в Основному Законі України було проголошено, що людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини і громадянина закріплені у II розділі Конституції України і становлять майже третину від її змісту. Це свідчить про пріоритет цих норм серед інших конституційних приписів, адже вони визначають місце людини в суспільстві, впливають на її правовий статус та міру юридичної свободи.

Орієнтири України на міжнародні стандарти в галузі прав людини та на її вступ до Європейського Союзу покладають на нашу країну певні обов'язки, пов'язані з реальним забезпеченням проголошених в Основному Законі прав і свобод людини і громадянина. Важливим засобом на цьому шляху є Кримінальний Кодекс України (далі – КК), серед завдань якого (ст. 1 КК) на першому місці стоїть правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина від кримінальних правопорушень.

Отже, важливою рисою кримінально-правової політики нашої держави є те, що за допомогою засобів кримінальної репресії забезпечується захист, по-перше, найбільш цінних благ людини, а по-друге, від найнебезпечніших посягань на них. Ще однією особливістю кримінально-правової політики України слід вважати істотне розширення у чинному КК кола кримінальних

правопорушень проти життя та здоров'я особи. Зберігши у чинному КК класичні види кримінально-правових заборон (норми про вбивство, тілесні ушкодження, доведення до самогубства тощо), законодавець до їх переліку додав низку нових складів. Наприклад, домашнє насильство (ст. 126¹ КК), катування (ст. 127 КК), незаконне проведення дослідів над людиною (ст. 142 КК), порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини (ст. 143 КК), насильницьке донорство (ст. 144 КК) тощо. У результаті з'явилися можливості за допомогою кримінального права забезпечити більш розгалужений захист життя та здоров'я особи.

Боротьба із кримінально-протиправною діяльністю, у тому числі із найбільш небезпечними її проявами – кримінальними правопорушеннями проти життя та здоров'я особи, має здійснюватися у точній відповідності до чинного кримінального законодавства України. Надзвичайно важливе значення у цій діяльності має правильна кваліфікація кримінальних правопорушень, яка є одним із найважливіших етапів застосування норм кримінального права. Правильна кваліфікація забезпечує реалізацію конституційного принципу верховенства права в Україні (ст. 8 Конституції України), гарантує охорону й здійснення прав і свобод людини і громадянина, є необхідною умовою вирішення питань щодо наявності підстави кримінальної відповідальності особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, призначення справедливого покарання або звільнення від кримінальної відповідальності чи від покарання.

Поняття «кваліфікація кримінальних правопорушень» можна визначити як встановлення і юридичне закріплення точної відповідності ознак вчиненого суспільно небезпечного діяння ознакам складу кримінального правопорушення, визначеному в кримінально-правовій нормі й закріпленому в законі про кримінальну відповідальність, поєднане із розмежуванням кримінальних правопорушень та відмежуванням їх від діянь, що не є кримінальними правопорушеннями.

Навчальний посібник «Кваліфікація кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи» базується саме на такому підході його авторів до поняття кваліфікації. У посібнику здійснено детальний юридичний аналіз кримінально-правових норм, що містяться у розділі II Особливої частини КК із урахуванням останніх змін, внесених до КК Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» № 2617-VIII від 22 листопада 2018 р., які набирають чинності з 1 січня 2020 р.

Основною метою даного видання є допомога у правильному розумінні і застосуванні правових норм, що передбачають кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи. А тому в роботі широко використовуються теоретичні дослідження, які наявні в науці кримінального права як із загальних проблем кваліфікації кримінальних правопорушень, так і з питань кваліфікації суспільно небезпечних посягань на життя та здоров'я особи та розмежування їх із суміжними складами кримінальних правопорушень.

Виходячи з того, що при вирішенні цілої низки питань, пов'язаних із визначенням ознак та видів кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я, принципові підходи законодавця вже протягом багатьох років залишаються досить незмінними та усталеними, автори навчального посібника визнають за можливе аналізувати в роботі не тільки новітню судову практику, а й матеріали за досить значний проміжок часу – з 1960 по 2019 р. При цьому ті кримінальні справи, рішення з яких приймалися судами України у період до набуття чинності КК 2001 р., використовуються на сторінках роботи лише остільки, оскільки вони не суперечать чинному законодавству України і відповідають тим тенденціям правозастосовчої практики, які склалися в нашій країні після прийняття КК 2001 р.

Хочу нагадати, що дослідження кримінальної відповідальності за злочини проти особи на кафедрі кримінального права Харківського юридичного інституту ім. Ф. Е. Дзержинського було започатковане професорами М. І. Бажановим і В. В. Сташисом. У 1981 р. було видано їхню спільну монографію «Злочини проти особи в КК УРСР і судовій практиці». Дана робота стала, так би мовити, «класикою» із зазначених питань і тричі перевидавалася. Восстановлення – у 1996 р. під назвою «Особа під охороною кримінального закону». Отже, виконаний на кафедрі кримінального права №2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого навчальний посібник «Кваліфікація кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи» є, з одного боку, продовженням розроблення указаної тематики науковцями нашого навчального закладу, а з іншого – новою оригінальною роботою, яка базується на сучасному кримінальному законодавстві України та сучасній практиці його застосування.

Зазначу також, що цей навчальний посібник є продовженням циклу робіт, виконаних на кафедрі кримінального права №2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого з проблем кваліфікації злочинів. Зокрема, протягом 2016–2019 рр. кафедрою була видана низка навчальної літератури за вказаною тематикою. Це написаний у співавторстві науковцями

кафедри посібник «Кваліфікація злочинів», перше видання якого відбулося у 2016 р., а друге, виправлене і доповнене – у 2017 р.; лекція М. І. Панова «Загальні засади кваліфікації злочинів» у 2016 р.; навчальний посібник за авторством доц. І. О. Зінченко «Кваліфікація злочинів при їх множинності та конкуренції кримінально-правових норм» у 2017 р.; навчальний посібник «Основи кваліфікації злочинів», що також є колективною працею науковців кафедри, побачив світ у 2019 р. тощо. Отже, виконаний доцентами кафедри І. О. Зінченко і О. О. Володіною навчальний посібник «Кваліфікація кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи» є гідним внеском до наукових здобутків кафедри кримінального права №2, яка у листопаді 2019 р. буде святкувати 20 років із дня її створення.

Навчальний посібник, що пропонується читачеві, розрахований на осіб, які вже засвоїли навчальні курси «Кримінальне право: частина Загальна», «Кримінальне право: частина Особлива», а також спецкурс «Основи кваліфікації злочинів». Тому склади кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи в ньому розглядаються із точки зору їх кваліфікації, тобто встановлення точної відповідності ознак вчинених суспільно небезпечних діянь ознакам складів кримінальних правопорушень, передбачених у II розділі Особливої частини КК, а також із точки зору розмежування кримінальних правопорушень та відмежування їх від діянь, що не є кримінальними правопорушеннями.

Навчальний посібник складається із двох взаємопов'язаних розділів. У першому розділі всебічно розглядаються проблеми кваліфікації кримінальних правопорушень проти життя особи (статті 115–120 КК). Крім того, вперше в окремий підрозділ виділені питання кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти життя у рішеннях Європейського суду з прав людини.

Другий розділ навчального посібника присвячений проблемам кваліфікації кримінальних правопорушень проти здоров'я особи (статті 121–145 КК). У додатках наприкінці посібника наводиться текст постанови Пленуму Верховного Суду України №2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 р. (далі – Пленум) та Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджені наказом МОЗ від 17 січня 1995 р.

Практичне значення навчального посібника полягає у тому, що він сприятиме більш глибокому розумінню питань, пов'язаних із проблемами кваліфікації кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я, з'ясуванню ознак відповідних складів кримінальних правопорушень, їх видів, розмежу-

ванню із суміжними кримінальними правопорушеннями та відмежуванням їх від діянь, що не є кримінально-протиправними, а також урахуванню їх особливостей при розв'язанні конкретних кримінальних справ суддями, працівниками прокуратури, юстиції, органів внутрішніх справ, що впливатиме на підвищення ефективності практики застосування кримінального закону і зменшення кількості судових помилок. Робота буде корисною і для науковців, викладачів, аспірантів, що досліджують указану проблематику, також для студентів юридичних закладів вищої освіти для поглибленого вивчення в навчальному процесі окремих питань кримінального права. Корисною вона буде і для всіх тих, хто цікавиться питаннями кримінального права та практики його застосування.

Законодавство, судова практика і література використані станом на 1 вересня 2019 р.

*М.І. Панов, доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
завідувач кафедри кримінального права №2
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

Розділ 1

КВАЛІФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ЖИТТЯ

1.1. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи¹.

1.2. Поняття вбивства, його об'єктивні та суб'єктивні ознаки. Види вбивств.

1.3. «Просте» вбивство (ч. 1 ст. 115 КК) і питання його кваліфікації.

1.4. Проблеми кваліфікації вбивства за обтяжуючих обставин (ч. 2 ст. 115 КК).

1.5. Особливості кваліфікації вбивств за пом'якшуючих обставин (статті 116–118 КК).

1.6. Вбивство через необережність (ст. 119 КК). Відмежування вбивства через необережність від невинуватого спричинення смерті (казусу).

1.7. Відмежування умисного вбивства та вбивства через необережність від умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК).

1.8. Кваліфікація доведення до самогубства (ст. 120 КК) та погрози вбивством (ст. 129 КК).

1.9. Кваліфікація кримінальних правопорушень проти життя за наявності фактичної помилки.

1.10. Кваліфікація кримінальних правопорушень проти життя у випадках конкуренції кримінально-правових норм.

1.11. Деякі питання кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти життя у рішеннях ЄСПЛ.

¹ Цей навчальний посібник написаний із урахуванням змін до Кримінального Кодексу України, що внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» № 2617-VIII від 22 листопада 2018 р., які набирають чинності з 1 січня 2020 р.

1.1. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи

Конституція України у ст. 3 проголошує, що людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Для забезпечення охорони вказаних цінностей держава і суспільство здійснюють широке коло заходів соціально-економічного й організаційно-управлінського характеру. Важливу роль також відіграють правові засоби, особливо засоби кримінального права, за допомогою яких здійснюється кримінально-правова охорона життя та здоров'я людини як найвищих цінностей.

Чинний КК передбачає низку суспільно небезпечних діянь, які посягають на життя та здоров'я особи. Вказані діяння поміщені у самостійний розділ Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи», виходячи із єдиного родового об'єкта цих посягань¹.

Система кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я побудована із урахуванням їх безпосередніх об'єктів та місця розташування у КК відповідних норм і є такою:

- 1) кримінальні правопорушення проти життя (статті 115–120, 129 КК);
- 2) кримінальні правопорушення проти здоров'я особи (статті 121–128, 130, 133 КК);
- 3) кримінальні правопорушення, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини, які вчинюються у сфері медичного обслуговування (статті 131–132, 138–145 КК);
- 4) інші кримінальні правопорушення, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини (статті 134–137 КК).

Як зазначалося, згідно з приписами Конституції України життя людини визнається найвищою соціальною цінністю (ст. 3), кожна людина має невід'ємне право на життя, і ніхто не може свавільно позбавити людину життя (ст. 27). Тому кримінальні правопорушення проти життя становлять велику суспільну небезпеку.

¹ Роз'яснення щодо застосування кримінального законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти життя та здоров'я особи надані у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 №2. *ВВСУ*. 2003. №1. С. 37–42.

У теорії кримінального права кримінальні правопорушення проти життя визначаються як вчинені умисно або з необережності суспільно небезпечні діяння, що посягають на життя іншої людини і безпосередньо спричиняють їй смерть, або доводять до самогубства¹. КК до вказаних кримінальних правопорушень відносить різні види умисних вбивств (статті 115–118), вбивство через необережність (ст. 119), доведення до самогубства (ст. 120), погрозу вбивством (ст. 129) тощо. Через підвищену суспільну небезпечність майже всі кримінальні правопорушення проти життя особи визнаються злочинами. До числа кримінальних проступків належить тільки погроза вбивством (ст. 129).

1.2. Поняття вбивства, його об'єктивні та суб'єктивні ознаки. Види вбивств

Розділ II Особливої частини КК починається з норми, яка встановлює кримінальну відповідальність за умисне вбивство. Законодавець таким чином підкреслює, що життя людини є найбільш цінним благом з усіх благ, що підлягають кримінально-правовій охороні, і відносить вбивство до особливо тяжких кримінальних правопорушень проти життя (ч. 1 та ч. 2 ст. 115 КК).

У ч. 1 ст. 115 КК дається поняття вбивства як умисного протиправного заподіяння смерті іншій людині. Крім того, в ст. 119 КК передбачено відповідальність за вбивство через необережність. Тому загальне поняття вбивства можна визначити як умисне або необережне протиправне заподіяння смерті іншій людині.

Безпосереднім об'єктом вбивства є життя людини. Початковим моментом життя як об'єкта посягання при вбивстві слід вважати початок фізіологічних пологів. Посягання на плід людини до початку родового процесу не є посяганням на життя і може тягти відповідальність лише за незаконне проведення абортів (ст. 134 КК). Якщо мала місце спроба позбавити життя дитину, яка народилася мертвою, то відповідальність має наступати за замах на вбивство (замах на непридатний об'єкт). Кінцевим моментом життя вважається біологічна смерть,

¹ Див., наприклад: Коробеев А. И. Преступные посягательства на жизнь и здоровье человека : монография. М. : Юрлитинформ, 2012. С. 16.

тобто момент, коли внаслідок зупинки серця настають незворотні процеси розпаду клітин мозку і центральної нервової системи.

Від біологічної смерті слід відрізнити клінічну смерть, коли незважаючи на припинення дихання і серцебиття протягом певного (незначного) часу життя організму не припиняється, і його функції можуть бути поновлені. Приведення людини в стан клінічної смерті у випадку, якщо в подальшому їй вдалося повернути до життя, може бути кваліфіковане як замах на вбивство.

Дії винного, спрямовані на вбивство особи, яку він вважав живою, проте яка виявилася померлою, кваліфікуються як замах на непридатний об'єкт.

Вбивство – це позбавлення життя іншої людини. Самогубство або замах на самогубство кримінальним правопорушенням не вважаються.

З об'єктивної сторони вбивство може здійснюватися шляхом дії або бездіяльності. Для позбавлення життя людини можуть застосовуватися як фізичні дії (удар ножем, постріл із пістолета, задушення тощо), так і психічний вплив (заподіяння душевної травми, що спричинила смерть потерпілого, підбурювання до самогубства особи, яка не усвідомлює значення цього акту, наприклад, психічно хворої людини тощо).

При вчиненні вбивства шляхом бездіяльності винна особа не вчиняє дій, що запобігли б настанню смерті за умови, що вона була зобов'язана і мала можливість їх вчинити. Обов'язок діяти може впливати із закону або інших нормативних актів (наприклад, мати, яка в силу закону зобов'язана піклуватися про новонароджену дитину, не годує її); із службового становища або професійних обов'язків (наприклад, особа медичного персоналу з метою заподіяння смерті хворому не застосовує необхідного лікування); із попередніх небезпечних дій винного (наприклад, поставлення потерпілого в небезпечний для життя стан і неприйняття заходів, щоб його врятувати).

Обов'язковою ознакою закінченого складу вбивства є настання кримінально протиправного наслідку – смерті людини. Відсутність такого наслідку виключає можливість притягнення особи до відповідальності за закінчене вбивство. У цих випадках у діях винного можуть мати місце ознаки незакінченого кримінального правопорушення – готування до вбивства або замаху на вбивство. Крім того для притягнення до кримінальної відповідальності за вбивство обов'язково потрібно

встановлювати необхідний причинний зв'язок між діянням винного і настанням смерті потерпілого.

Процес розвитку причинного зв'язку передбачає, що причина завжди передує наслідку в часі. При цьому не має значення, як швидко після вчинення кримінально-протиправного діяння настала смерть. Відповідно до п. 22 постанови Пленуму¹, якщо винний діяв з умислом на вбивство, тривалість часу, що минув з моменту заподіяння ушкодження до настання смерті потерпілого, для кваліфікації кримінального правопорушення як умисного вбивства значення не має.

Судова практика нерідко припускається помилок при встановленні причинного зв'язку між діянням і наслідком у виді смерті у випадках, коли дії винного лише обумовлюють її настання, проте безпосередньою причиною не є. Так, *суд помилково визнав наявність причинного зв'язку між діями П. і смертю Г., засудивши П. за умисне вбивство з хуліганських мотивів. Як свідчать матеріали справи, П., бажаючи припинити п'яний дебош Г., повалив його на підлогу і утримував за руки, позбавивши можливості підвестися. Від сильної напруги у сімдесятирічного Г., який страждав на гіпертонію та атеросклероз судин, стався серцевий напад, внаслідок якого настала смерть. Жодних інших насильницьких дій з боку П. щодо потерпілого Г. вчинено не було, через що вища судова інстанція не визнала у його діях складу вбивства із хуліганських мотивів².*

Вбивство – це протиправне позбавлення життя. Спричинення смерті, яке не є протиправним, поняттям вбивство не охоплюється. Тому не є вбивством, наприклад, позбавлення життя людини у стані необхідної оборони, при затриманні особи, яка вчинила кримінальне правопорушення або в процесі військових дій чи під час антитерористичної операції тощо. Також не є вбивством випадкове заподіяння смерті (казус). У той же час не усувається протиправність діяння при позбавленні життя іншої людини заради спасіння свого життя. Згода потерпілого на позбавлення його життя також не виключає протиправності діяння. Вбивство, вчинене із співчуття до потерпілого (наприклад, у випадку, коли через невиліковну хворобу останній тяжко страждає), тягне кримінальну відповідальність на загальних підставах.

¹ Див.: Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки) : станом на 26 вересня 2011 р. / упоряд.: Ю. М. Грошовий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2011. С. 177–187.

² Див.: Бажанов М. І. Избранные труды / [сост.: В. И. Тютюгин, А. А. Байда, Е. В. Харитонова, Е. В. Шевченко ; отв. ред. В. Я. Тацкий]. Харьков : Право, 2012. С. 194.